

NOORTE ARHIVISTIDE NÕUKOGU

Foto P. Pillaku arhiivist

Noorte Arhivistide Nõukogu: Peep Pillak, Tiit Arumäe, Anželika Reinus, Kalju Idvand, Tiit Noormets ja Tõnu Viilip Eesti NSV Oktoobrerevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis 29. mail 1986. aastal.

Täna sel päeval võib mõiste "Noorte Arhivistide Nõukogu" assotsieeruda esimesel hetkel näiteks pionieriaktivistide nõukogu või muu taolise sovetliku igandiga. Lüües lahti 1970. aastal välja antud "Arhiivinduse sõnastiku", leiame sealt sõnaseletuse "arhiivist – arhiivinduse spetsialist".¹ Ahaa: tänases keelekasutuses ja ka kehtivas arhiiviseaduses oleks selle vasteks "arhivaar", mitte arhiivis töötav kommunist-aktivist. "Arhiivinduse sõnaraamat" seletab aga: "arhivaar – arhivisti vananenud nimetus". Järelikult on tegemist ajaloo kannapöördega, kus vanast on saanud uus ning uuest vana.

¹ Arhiivinduse sõnastik. Tln, 1970 lk13.

² Ettepanekud arhiivinduse parandamiseks. Sirp ja Vasar, 10.02.1989; täielikul kujul: Märgukiri Eesti NSV arhiivide ja arhiivinduse olukorrast. Edasi, 28.02.1989.

³ Peep Pillak. Eesti Arhivaaride Ühing taasloomisel. Sirp ja Vasar, 10.02.1989. Ka samas ajalehe numbris avaldatud "Ettepanekute..." 19. punktis oli: "Taasluua Eesti Arhivaaride Ühing, mis koondataks kõiki, kes hoolitsevad Eesti arhiivivarade jõudmise eest tulevaste põlvkondadele."

1989. aasta veebruaris esitasid kümme ajaloolast ja arhiivitöötajat kokku kahekümnest punktist koosneva ettepanekute paketi olukorra parandamiseks Eesti arhiivinduses, mille viimane punkt oli järgmine: "Korrastada arhiivide nimetused, võtta taas kasutusele Eestis traditsiooniline "arhivaar" praegu ametlikult soovitud "arhivisti" asemel."² Selsamal, 1989. aasta 14. märtsil taastati Eesti Arhivaaride Ühing³ ja vaid mõne aasta enne seda tegutsenud Noorte Arhivistide Nõukogust sai ajalugu. Ajaloo täispöördele kaasaaitamisel etendas aga kindlasti oma osa ka Noorte Arhivistide Nõukogu.

Oli aasta 1985, perestroikast võis paremal juhul olla ainult õrn eelaimus. Eesti arhiividesse, mille kohalt NKVD vari oli visa kaduma, oli selleks ajaks tööle pidama jäänud heidutamatuid nooremajaloolaseid arhiviste-aktiviste, kes arhiividokumentides ei näinud ainult oma igapäevast töökoostust, vaid ka võimalust ajalooallikatest tõde leidmiseks. Tõde, kuigi sealsamas arhiiviseinte vahel, asus aga sel ajal veel mitme luku ja riivi taga erifondides. Erifondi kasutamiseks nõuti luba, mida

võidi väljastada ainult mingi asutuse või organisatsiooni taotluse esitanud isikule. Paljudel noortel arhiivtöötajatel puudus *dopusk*, mis võimaldaks erifondi dokumente ja ka raamatukogu erifondi kasutada, sest nende töökohustused ei näinud seda otseselt ette. Selline tagantjärele absurd-sena tunduv olukord oli üheks oluliseks, kuid kindlasti mitte ainukeks tõukeks noorte arhivistide organiseerumisel.

Eesti riiklikus arhiivisüsteemis töötavate nn noorte spetsialistide arv kõikus nendel aastatel poolesaja ümber, mis moodustas ligikaudu 20 protsenti otseselt arhiivitööga tegelejate üldarvust: nad olid lõpetanud õppeasutused nagu Tartu Riiklik Ülikool, Moskva Riiklik Ajaloo-Arhiivinduse Instituut, Tallinna Pedagoogiline Instituut, Tallinna Kergetööstuse Tehnikum. Nad olid erialalt ajaloolased, filoloogid, arhivistid, bibliograafid ja töötasid mitmesugustel ametikohtadel arhivistist direktorini.

Varasemad katsed asutada niisugune nõukogu "ülevalt poolt" ei olnud leidnud noorte arhivistide toetust, sest kardeti lisaks juba olemasolevatele (ELKNÜ, a/ü, ALMAVÜ jt) veel ühe organisatsiooni sündi, mille tegevus seisneb põhiliselt funktsionääride määramises, koosolekute pidamises, plaanide koostamises, aruandluses, liikmemaksude kogumises jne.⁴ Nüüd tulenes initsiatiiv "alt-poolt" – noorte spetsialistide endi hulgast. Muidugi tuli mõtet serveerida nii, et oleks võimalik leida heakskiitu ja toetust arhiivide tol ajal küllaltki alalhoidlikult juhtkonnalt. Initsiatiivgrupp püüdis algusest peale lähtuda eelkõige vabatahtlikkusest ja hoiduda bürokraatiast. Seepärast otsustati loobuda liikmepiletitest, liikmemaksust, jms.

1986. aasta 29. mail kogunesid noored arhivistid Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi⁵ saali, kus toimus Noorte Arhivistide Nõukogu asutamiskoosolek. Avaettekande Eesti arhiivinduse hetkeseisust ja perspektiividest pidas Eesti NSV Arhiivide Peavalitsuse juhataja asetäitja Endel Kukk. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teadur, ajalookandidaat Jüri Kimimäe rääkis arhiivide olulisest rollist ajalooteaduses. Allakirjutanu tutvustas loodava nõukogu võimalikke tegevussuundi. Seejärel kinnitati põhikiri, mille projekt oli juba varem noortele spetsialistidele arutamiseks ja ettepanekute tegemiseks laiali saadetud. Nõukogu liikmeteks valiti vanemarhivist Tõnu Viilip (ORKA), vanem-metoodik Anželika Reinus (RAKA), arhivist Tiit Arumäe (TRKA), metoodik Tiit Noormets (FFRKA), direktor Kalju Idvand (Pärnu LRA) ja vanemarheograaf Peep Pillak (APV).⁶

Nõukogu ühendas vabatahtlikkuse alusel kõiki riiklikus arhiivisüsteemis töötavaid kuni 33-aastasi (*incl*) kõrgema ja keskeriharidusega spetsialiste, samuti neid, kes õppisid kõrgemates või keskeriõppeasutustes tööd katkestamata. Igas riiklikus arhiiviasutuses, kus töötas nõukogu tegevusest huvitatud noori spetsialiste, valiti Noorte Arhivistide Nõukogusse aastaks üks esindaja. Nõukogu valis enda hulgast presidendi, tema asetäitja ja sekretäri. Vastavalt vajadusele võis nõukogu luua seksioone ja komisjone ning seoses sellega suurendada liikmete arvu. Nõukogu tegevussuunad arutati läbi iga-aastastel noorte spetsialistide üldkoosolekutel ja kooskõlastati Arhiivide Peavalitsuse juhtkonnaga. Oma tegevusest andis Noorte Arhivistide Nõukogu aru noorte spetsialistide üldkoosolekul.

Põhikirja järgi oli tegevuse eesmärgiks noorte spetsialistide osatähtsuse tõstmine arhiivinduse ees seisvate ülesannete lahendamisel, erialaste teadmiste täiendamine, teadusliku uurimistegevuse laiendamine, ühiskondlik-poliitilise ja loominguilise aktiivsuse tõstmine, teaduse ja tehnika edusammude kiirendamine ning juhtimis- ja organiseerimisvormide täiustamine arhiivinduses. Oluliseks peeti sidemete loomist arhiivi- ja teiste teadusasutuste noorte spetsialistide vahel nii Eestis kui ka väljaspool seda. Nõukogu püüdis oma tegevusega kaasa aidata noorte spetsialistide kohanemisele töökollektiiviga ja vähendada nõ kaadri voolavust. Samuti jälgiti noorspetsialistide olme-probleemide lahendamist ning nendele määratud soodustuste täitmist. Administratsioonile ja ühiskondlikele organisatsioonidele tehti noori spetsialiste puudutavates küsimustes omapoolseid ettepanekuid.

Asutamiskoosolekul seati esmaseks ülesandeks regulaarsete ülevabariigiliste noorte arhivistide seminaride ja ettekandekoosolekute korraldamine.

⁴ Võimaluse organiseerumiseks andis "Položenije o sovetah molodyh učenyh (spetsialistov) naučno-isledovatel'skikh, konstruktorskikh, projektno-konstruktorskikh i tehnologičeskikh organizacij, naučnyh podrazdel'nii vuzov. Utverždeno postanovleniem gosudarstvennogo komiteta Soveta Ministrov SSSR po nauke i tehnike, Ministerstva Vyševu i srednego spetsialnogo obrazovanija SSSR, Bjuro CK VLKSM ot 16. aprelja 1973. g." No 118-323a - 66/2

⁵ Selle nime monstrumi taga peitub tänapäeval Eesti Riigiarhiiv, st Rahvusarhiivi Maneeži t maja.

⁶ Vt P. Pillak. Loodi Noorte Arhivistide Nõukogu. Noorte Hääl, 11.06.1986. Siit leiab tänapäeva noor arhivaar ka tol ajal arhivistide hulgas üldkasutatud lühendite tähendused.

Esimene sügisseminar peeti 1986. aasta septembris Pärnumaal Uulus.⁷ Järgmine toimus 1987. aasta septembris Saaremaal Võhmas. Mõlemal korral kuulati kolme päeva jooksul ettekandeid, arutati arhiivinduse päevaprobleeme, vaadati arhiivifilme, külastati kohalikke arhiive ja muuseume, tutvuti ümbruskonna kultuurimälestistega. Lisaks tööalastele ja isiklikele sidemetele aitasid niisugused üritused seostada arhiivides säilitatavaid dokumente konkreetsete ajalooliste paikade ja seal toimunud sündmustega. Ja muidugi tehti nende kolme päeva jooksul, nagu noorte puhul ikka, lihtsalt head äraolemist.

Noorte Arhivistide Nõukogu hakkas korraldama ka avalikke kevadseminare, mis tõmbasid endale küllaltki suurt tähelepanu. Esimene avalik ettekandekoosolek toimus Tallinna Kinomaja saalis 1987. aasta 7. mail. Saalitäie kuulajate hulgas oli lisaks arhivistidele ka muuseumi- ja raamatu-

kogutöötajaid, teadureid, üliõpilasi, õpetajaid, pensionäre-eestiaegseid inimesi jt huvilisi. RAKA hoidlajuhataja Rain Rikas tutvustas äsja Eesti Karskusliidu materjalide hulgast leitud Eesti vanima joonisfilmi (1931) autori Elmar Jaanimäe (1907–1937) elu- ja loometeed, mis oli laiemalt üsna tundmata.⁸ ORKA arhivist Mart Sarapuu⁹ vaatles Eesti Vabariigis 1924. aasta 1. detsembril toimunud mässukatse kajastusi tolaeagse ajakirjanduses ning võrdles neid arhiivandmetega. Kokkuvõttes andis see nõukogudeaegsest 1. detsembrist "ülestõusu" kontseptsioonist täiesti erineva pildi. Mart Sarapuu ettekanne tekitas päris sensatsiooni, millele järgnesid "tõsised" vestlused arhiivi juhtkonnaga, et lõpetada Mart Sarapuu huvi tegelda kahtlaste teemadega. Efekt oli aga vastupidine. APV vaneminspektor Külle Arjakas rääkis Kustas Utustest ja taaralaste liikumisest Eestis 1920.–30. aastatel, mis oli üldsuse jaoks ununenud episood eesti vaimuloos. TRKA arhivist Teet Koitjärve ettekanne oli 1944. aastal Tallinna Linnaarhiivist Saksamaale viidud dokumentide saatusest, mis valgustas asjaolusid objektiivselt ilma poliitilise propagandata.¹⁰ APV vanemarheograaf Peep Pillak vaatles arhiivikomisjoni tegevust, mis pani aluse iseseisva Eesti Vabariigi riiklikule arhiivisüsteemile 1920. aastate alguses. Koosoleku lõpetas filmiprogramm, kus näidati 1920.–30. aastate kinokroonikaid, mis sel ajal said eriti populaarseks, kuna neid seni avalikult näidata ei lubatud. Ajakirjas Looming ilmunud retsensioon andis üritusele hea hinnangu.¹¹ Loomingus avaldati ka Külle Arjakase artikkel, mis põhines ülalnimetatud ettekandel taaralastest.¹²

Teine kevadseminar toimus Kinomajas 1988. aasta 25. mail ja tõi kokku vähemalt sama palju huvilisi kui esimenegi. NANi presidendina käsitlesin arhiivinduse põletavamaid probleeme, kritiseerides Eesti arhiivide jätkuvat jäika alluvust Moskvale ja sel ajal päevakorda tõusnud plaani allutada arhiivid justiitsministeeriumile; nõudsin oma ettekandes kiireid ümberkorraldusi Eesti arhiivisüsteemis ja Eesti Riikliku Arhiivifondi loomist, rahvusvahelisi otsesidemeid ja normaalsete suhete loomist väliseesti arhiividega, vajalike säilitamistingimuste tagamist, arhiivide suuremat avatust jne. Ajalookandidaat Teet Veispak (TA AI) andis ülevaate II maailmasõja ajal Saksamaalt Moskvasse viidud hansalinnade Bremeni, Lübecki ja Hamburgi arhiividest. Saksamaa poolt oli Tallinna arhiivi tagastamise tingimuseks seatud hansalinnade arhiivide tagastamine. Kuni viimase ajani puudus uurijatel neile Moskva eriarhiivis juurdepääs. Teet Veispakil oli õnnestunud nendega siiski esmakordselt tutvuda. Erki Silmet¹³ (ORKA) tut-

⁷ P. Pillak. Noorte Arhivistide sügisseminar. Looming 11, 1986, lk 1567–1568. Tollele ajale on iseloomulik, et tsensuur jättis viimasel hetkel ülevaatest välja pikema lõigu, mis andis ülevaate Eesti Arhiivi tegevusest Austraalias. See avaldati alles põimikuna kirjandusliku diskussiooni vahele: vt Karl Muru, Endel Nirk, Harald Peep, Aarne Vinkel. Eesti kirjandus paguluses. Intervjuu Toomas Haugile. Looming 1, 1988, lk 104.

⁸ Vt Rain Rikas, Urmas Märtn, Kultuurilooline arhiivileid. Edasi, 9.10.1986. Sergei Assenin annab oma raamatus "Etüüde Eesti multifilmidest ja nende loojatest" (Tln 1986) Eesti multifilmi sünniajaks aasta 1957 (lk 35) ja joonisfilmil 1971 (lk 63), nüüd nihkus see tunduvalt ettepoole.

⁹ Mart Sarapuu – ajaloolane ja arhivaar (9.11.1963–31.07.1991), heideti rahvusliku meelsuse pärast esimesel kursusel ajalugu õppides ülikoolist välja, teenis sundaega N. Liidu armees, mille tagajärjeks oli raskekujuline südamehaigus. Jätkas õpinguid kaugõppes ja töötas ORKAs dokumentide korras-
tajana. 1990. aasta 24. juunil asendati tal Helsingi Ülikooli Meilahti kliinikus esimese eestlasena haige süda doonori südamega.

¹⁰ Alles sügisel 1990 tagastatud Tallinna Linnaarhiivi dokumentide ümber käis sel ajal veel ajakirjanduses suur nõukogulik propagandakära.

¹¹ I. Jürjo. Noorte Arhivistide Nõukogu seminar. Looming, 10, 1987, lk 1425–1426. Tuletan meelde, et Kleio ei olnud veel oma ilmumist alustanud ja ajakiri Looming oli ajaloolastele üks väheseid võimalusi avalikkuse ette tulla.

¹² K. Arjakas. Taaralastest ja Kustas Utuste kirjakoost. Looming, 7, 1987, lk 999–1001.

¹³ Erki Silmet – ajaloolane ja arhivaar (11.05.1968–15.02.1995). Töötas ORKA-s hoidlajuhatajana, seejärel EELK Konsistooriumis. Hukkus autoõnnetusel.

vustas sõjaväelaste organisatsioone Eestis aastatel 1917.–1918. Rahvusväeosade loomisel oli oluline alus iseseisvuse saavutamisel. Ajalookandidaat Rein Helme (ORKA) rääkis endise vene kindrali Aleksi Baiovi tegevusest Eesti Vabariigis aastatel 1919–1935 seoses rahvusliku sõjaväelaste kaadri koolitamisega. Mart Sarapuu seekordne teema ei olnud vähem intrigeeriv kui aasta varem – Poola allveelaeva "Orzel" interneerimine Tallinnas septembris 1939.¹⁴ Sama võib öelda Külle Arjakase ettekande kohta "Kas pakt või sõda? Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu suhted 24.–26. sept 1939".¹⁵ Toe Nõmm (TA AI) andis ülevaate Eesti Vabariigi kaitsevääst II maailmasõja eel ja ajal. Ta leidis, et Eesti sõjavägi ei jäänud milleski maha teistest tolleagsetest Euroopa väikeriikide sõjavägedest.¹⁶ Sõjaajaloolised teemad olid siis ja ka edaspidi noorte arhivistide hulgas väga aktuaalsed, kuna nõukogude ajal ei olnud neid üldse uuritud või siis olid propagandast tugevasti moonutatud.

Kui 1988. aasta 29. aprillil loodi Akadeemiline Sõjaajaloo Selts, oli asutajate ja ka hilisemate liikmete hulgas mitmeid noorarhiviste (Rein Helme, Tiit Noormets, Mart Sarapuu, Külle Arjakas, Tõnu Viilip jt). 1988. aasta 28. novembril, kui möödus 70 aastat Vabadussõja algusest, korraldas Noorte Arhivistide Nõukogu ja Akadeemiline Sõjaajaloo Selts Kinomajas ühise teaduskonverentsi, kus kõnelesid Kaupo Deemant kolonel Leetsist sõjaajaloolasena, Evald Laasi Eesti ohvitseridest ja sõduritest Vabadussõja alguses, Mati Oun Eesti Vabariigi merejõudude saamisloost, Hannes Walter moodsa sõja elementidest Eesti Vabadussõjas ja Külle Arjakas Vabadussõja monumentide taastamisest.¹⁷ Faleristid eksponeerisid Vabadussõja-aegseid aumärke. Vähe on nimetada üritust kordaläinuks, tegemist oli menuga.

Lisaks arhiivindusele ja ajaloole ei jätnud ka muud ühiskonna kõige põletavamad probleemid noori arhiviste ükskõikseks. Nõukogu initsiatiivil toimus 1987. aasta 21. aprillil Tallinna arhiivitöötajate koosolek, kus arutati fosforiidi kaevandamisega seotud probleeme Eestis. Tuldi ühisele järeldusele, et uute fosforiidikaevanduste kasutuselevõtt ei tohi toimuda looduskeskkonna kaitset ja kohalike elanike huve eirates. Arvamusavaldis, millele kirjutas alla 88 Tallinna arhiivitöötajat (enamik arhiivijuhtidest seda teha ei julgenud), saadeti Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumile ning ära kirjad probleemi avalikkuse ees tõstatanud ajalehe "Noorte Hääl" toimetusele ja Eesti NSV Kirjanike Liidule. Järgmise aasta 20. aprillil arutati Eesti NSV loominguliste liitude juhatuste ühispleenumi vastu võetud otsuseid ja kirju, mida omapoolsete kirjadega toetada otsustati.

Noorte Arhivistide Nõukogu osales aktiivselt muinsuskaitseliikumises¹⁸, mis esialgu oli rohkem poliitiline liikumine ja kujutas ainukest massilist rahvuslikku alternatiivi, aga ka opositsiooni nõukogulikele organisatsioonidele. Noorte Arhivistide Nõukogu võttis vastu otsuse astuda rajatava Eesti Muinsuskaitse Seltsi kollektiivliikmeks, kusjuures igal noorel arhivistil oli võimalus otsustada muinsuskaitse seltsi tegevuses osalemine individuaalselt. Noorte Arhivistide Nõukogu muinsuskaitsesektsiooni kuulus 36 huvilist. Eesti Muinsuskaitse Seltsi asutamiskongressil 1987. aasta detsembris esindasid noorarhiviste kaks delegaati, kellest üks juhatas põhikirja redaktsioonikomisjoni tööd ja teine kuulus mandaatkomisjoni. Noored arhivistid esinesid korduvalt Eesti Muinsuskaitse Seltsi üritustel ja koosolekutel. 1988. aastal ühendati Noorte Arhivistide Nõukogu sügiseminar Pärnus toimunud muinsuskaitsepäevadega.

Noorte Arhivistide Nõukogu liikmed osalesid sõltumatu noortefoorumitel¹⁹, kus tõstatati avalikkuse ees Eesti arhiivide põhiprobleemid.

Oma paariaastase tegevuse jooksul suutis Noorte Arhivistide Nõukogu äratada tähelepanu mitte ainult Eestis.²⁰ Tänu noortele arhivistidele jõudsid mitmed Eesti ajaloo mustad augud ehk valged laigud juba aastatel 1987–88 avalikkuse ette. Samal ajal oli võimalik valmistada pinda ette Eesti Arhivaaride Ühingu taasasutamiseks – oli ju sinnamaani NAN ainuke arhivaaride ühendus. Noorte Arhivistide Nõukogu ei saadetud laiali ega lõpetatud tema tegevust, vaid see kasvas sujuvalt üle Eesti Arhivaaride Ühingu tegevuseks.

Peep Pillak **T**

¹⁴ Ettekande kaasautoriks oli Tõnu Viilip (ORKA). Vt selle kohta ka nädalaleht Kodumaa, nr 38, 1988 ja K. Arjakase refereering ajakirjas Vikerraar 10, 1988.

¹⁵ Vt selle kohta lähemalt Külle Arjakase artiklid ajakirjas Vikerraar nr 9–12, 1988.

¹⁶ Vt Indrek Jürjo. Noorte Arhivistide Nõukogu tegevusest 1988. aastal. Kleio, 2, 1989, lk 109–110.

¹⁷ Vt Rein Helme. Eesti Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsi esimene tööaasta. Kleio, 2, 1989, lk 111–112.

¹⁸ Noorarhivist Külle Arjakas oli üks Muinsuskaitse Seltsi asutajatest, alates 1988 Muinsuskaitse Seltsi vastutav sekretär.

¹⁹ I Sõltumatu Noortefoorum toimus 1988. aasta 4. juunil Tallinnas, II Sõltumatu Noortefoorum toimus sama aasta 12. novembril Tartus.

²⁰ Vt P. P. Pillak. Sovet molodyh arhivistov Estonii. Sovetskije arhivy, 1, 1989, lk 108–109.